

ЗАКОННІСТЬ І СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК СТАЛІ ЦІННІСНІ ОЧІКУВАННЯ ТА ОРІЄНТИРИ В ІСТОРІЇ ЗАКОНОДАВСТВА І ЗАКОНОЗНАВСТВА¹

В. ГРАФСЬКИЙ
*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
(Інститут держави і права РАН, м. Москва)*

*Основи кожної держави й фундамент будь-якої країни
спочивають на справедливості та правосудді.*
Мухаммед Аззахірі ас-Самарканді (XII ст.), персидський поет

Погані закони — найгірший вид тиранії.
Е. Бьорк (1729–1797)

Компонентна складова справедливості в законах у європейській традиції бере свій початок від уявлень давніх греків, насамперед Платона, й успішно доживає до Нового часу. Так, один із розділів орієнтованого на європейські цінності «Плану загального державного утворення» М. Сперанського [1, с. 335–394] містить формулу, що була нав'язана саме цими давніми уявленнями про внутрішню змістовну структуру правових приписів. Ця формула має такий вигляд: «Про розум законів у правах підданих». При цьому один із аспектів розумності законів відноситься у словнику реформатора до тієї їхньої предметної галузі, яка тлумачилася ним як «ставлення людей до спільної безпеки осіб і майна».

ДОСЛІДИ ДАВНИНИ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Вимога дотримання законності та справедливості є характерною для політичного побуту й звичаїв багатьох народів давнини. Ця вимога забезпечувалася найчастіше логікою й реаліями судового рішення, тобто там, де суд керується правовим звичаєм або офіційним законом. Справа у тому, що будь-яке судове рішення має бути законним (за звичаєм як законом неписаним або за офіційним законом, зафіксованим письмово) й водночас справедливим (тобто розумним, співрозмірним, адекватним і, відповідно, схвалюваним). Крім того, істотними

¹ Переклад з російської мови. Наукове редагування В. Смородинського.

можуть стати для такого спору й самого судді зовнішні наслідки рішення. У давніх народів ця комплексна структура внутрішніх і зовнішніх, стосовно судового дійства, обставин передавалася за допомогою атрибутів Богині правосуддя (як покровительки справедливого суду). Так, у давніх єгиптян богиня Маат втілювала одночасно гарантоване забезпечення істини, порядку й справедливості; грецька Феміда, яку іноді зображали з рогом достатку замість меча, уособлювала гарантоване благо (користь), справедливість і пророкування.

Одним із найдавніших узаконень, які включили очевидні вказівки на шанобливе ставлення до вимог законності й справедливості, є закони вавилонського царя Хаммурапі (XVIII ст. до н. е.). До завдань верховного правителя, який покликаний до цієї місії самим божеством, входило «дати країні щастя й добре управління», захистити слабких від свавілля та беззаконня сильних, «вкласти в уста країни істину й справедливість». Самі ж закони отримують пам'ятну й виразну атестацію: «Такими є справедливі закони, які розсудливий цар Хаммурапі дав своєму народу, щоб призвичити його до суворої дисципліни й доброї поведінки». Й уточнюючи головний сенс і призначення виконаної й задіяної кодифікації, Хаммурапі заявляє гордовито про себе, що цим він «вклав у уста країни істину й справедливість і дав благоденство людям» [2, с. 47].

У вітчизняній історії перше ґрунтовне прилучення до сприйняття сенсу правосудного закону й справедливості відбулося в Середні віки. Це стало можливим завдяки тій обставині, що саме в цей період (IX–XI ст.) всюди у суміжних європейських державах і Візантійській імперії існував культ подвійної законності — божественної й людської — у зрозумілому ієрархічному взаємозв'язку. Іншим джерелом термінологічних та інституційних новацій у правовому спілкуванні стали біблійні тексти. Термін «божественний закон» передавався за допомогою грецького слова «номос» (закон), тоді як для княжих приписів використовувався термін «правда». Сенс гріха (людської гріховності) передавався переважно як «беззаконня», тобто як одночасне порушення вимог суспільно-політичних і моральних. Так само неоднозначною була й дисциплінуюча вимогливість правила, яке позначалося за допомогою слова «правда» (під цим багатозначним терміном малося на увазі — залежно від контексту — істина, справедливість, законоустановлення, судочинство) [3].

Саме в цьому останньому значенні це слово зустрічається у назві головної давньоруської пам'ятки права «Руська Правда» (*Lex Rossiae*). Звернемо також увагу на біблійне за походженням тлумачення слова «законодавець» (давньослов. — «законоположитель») як наставник, що утримує від порушення справедливості (Пс. 69, 21).

Крім того, виявляється, що слова «право», «правда» й «справедливість» мають спільне коріння, а саме слово «право» залежно від контексту є взаємозамінним зі словом «закон». Іноді веління Господа тлумачиться як правове, тобто як справедливе, істинне, позбавлене всіляких лестощів, брехні, хиб і помилок (Виправдання Господнього права, Пс. 18, 9). Так само під висловом «правий серцем» (Пс. 7, 11) розуміється людина з чистою совістю, не заплямована злочинном, справедлива, пряма, праведна [4, с. 126]. Характерно, що роздвоєння сенсу слова «закон» на «право» і «закон» зазнає, залежно від контексту, й сучасне англійське слово, що позначає закон («*law*»).

ЗАКОННА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТНА ГАЛУЗЬ ВИВЧЕННЯ

Проблема справедливості у зазначених варіаціях тлумачення її сенсу і вживання нечасто стає предметом достатньо повного й комплексного обговорення та узагальнення. Справа у тому, що в сучасних наукових обговореннях природи та призначення права голос прихильників уявлень про право як утілення справедливих вимог, іншими словами, уявлень про справедливі закони, не почуто або недостатньо визнано. Ліберальна традиція звеличує роль і значення свободи, позитивістська юриспруденція винаходить нові способи зведення права до існуючого офіційного закону, радикальні соціальні реформісти періоду пізнього капіталізму звеличують рівність можливостей і рівнозаконність як спосіб пом'якшення обурливої соціальної нерівності, що замішана на соціально-груповій корисливості й безвідповідальності. Так, Ю. Габермас у 1973 р. визначив нову історичну ситуацію за допомогою формули «приватне багатство *versus* суспільна бідність» [5].

Справедливість, як і багато інших категорій універсального ряду (добро, істина, краса, свобода), за своєю природою не піддається однозначному тлумаченню й беззаперечному аналітичному дробленню. Вона різноманітна у своїх проявах і дещо точніше стає лише у процесі різних прагматичних, функціональних або пізнавальних вимірів і використань. Таким проявом можна вважати й законну справедливість, під якою в тому чи іншому визначеному контексті розуміється наявність у правовому спілкуванні розумності та порядку, націльність цього спілкування на мир, безпеку й користь (благо). Законна справедливість може поставати у формі належної процедури правового спілкування, бути проявом відплатної та зрівняльної справедливості, вона може мати вигляд чітко фіксованої обов'язкової справності й невизначеної (пошукової) обов'язковості.

Усю картину проявів законної справедливості можна звести до трьох основних модифікацій, які зумовлюються джерелами (типovими формами) права: законна справедливість за звичаєм (неписаним законом); законна справедливість за офіційним законним правом (вимогами офіційного законодавства); науково-доктринальна законна справедливість, що містить науково-практичне її тлумачення, яке у свою чергу може спиратися на філософські, соціально-психологічні й навіть інтуїтивні сприйняття та обґрунтування.

Справедливість за звичаєм (неписаним законом) найчастіше сприймається й відтворюється з опорою-посиланням на юридичні прислів'я на кшталт біблійного «око за око», римського «договор — це закон для двох» чи вітчизняного «домовленість дорожче грошей». У Французькому цивільному кодексі, що діє з 1804 р., прямо вказується на збереження звичаєм своєї сили, навіть якщо його не згадано при укладенні угоди, але за природою зобов'язання його застосування вважається необхідним і загальноповинним. Крім вимог закону та звичаю у низці випадків учасникам правової угоди необхідно зважати ще й на вимоги справедливості. Про це з усією певністю сказано в ст. 1135: «Угоди зобов'язують не тільки до того, що в них виражено, а й до всіх наслідків, які справедливість, звичай або закон пов'язують із цим зобов'язанням відповідно до його природи». У цьому приписі слід звернути увагу не тільки на солідарність вимог звичаю та закону, а й на багатовимірну, хоча й не конкретизовану потенцію вимог справедливості, що діють не лише солідарно зі звичаєм і законом або субсидіарно до

них, а й мають власний сегмент бачення та оцінок відповідної правової ситуації. За свідченням Ф.-Д. Тронше, укладачі цього кодексу «не відмовлялися від звичного, якщо воно не містить поганого».

У Німецькому цивільному уложенні 1900 р. заслуговують на увагу випадки обмеження свободи договорів і визнання їх недійсними з урахуванням вимог, які є близькими до вимог справедливості або збігаються з ними. Йдеться про вимогу відповідності договорів, що укладаються громадянами, вимогам «доброї совісті» й «добрих звичаїв». Найбільш повним формулюванням зазначених вимог є зміст параграфа 138: «Правочин, який суперечить добрим звичаям (*Gutte Sitten*), є нікчемним. Зокрема, нікчемним є правочин, за яким будь-яка особа, користуючись скрутним становищем, недосвідченістю, легковажністю або слабкістю волі іншої особи, змушує ту в обмін на будь-які послуги зі свого боку пообіцяти або надати собі або третій особі майнових вигод, які є явно невідповідними до зустрічного задоволення (наданих послуг)». Тут ключовим юридичним терміном є слово «невідповідні», що змушує згадати відоме визначення Цельса-молодшого: «Право — це мистецтво надання добра й відповідної справедливості» (за іншим перекладом: «наука доброго й справедливого»).

Науково-практичне тлумачення законної справедливості найбільш ґрунтовно й багатосторонньо втілюється у теоретичних і філософських характеристиках і дефініціях права й правових конструкцій. Зупинимося на філософських тлумаченнях теми. Так, на думку російського філософа С. Франка, філософія права за основним традиційно типовим своїм змістом є «пізнання суспільного ідеалу, з'ясування того, яким має бути благий, розумний, справедливий, “нормальний” лад суспільства». Це розділ соціальної філософії, соціальної етики [6, с. 21]. Такої ж позиції дотримувався його сучасник — італійський філософ Н. Боббіо, який вважав справедливість єдиною проблемою філософії права, складовою, власне, її предмета [7, с. 135].

ДОСВІД ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ

Розглянута тема представлена у вітчизняній історії у багатьох і різноманітних трактуваннях, починаючи з проповідей Київського митрополита Іларіона й роздумів освічених гостей-іноземців (Юрій Крижанич, Максим Грек) аж до коментарів сучасників російської освіченої абсолютної монархії й подальших політичних модернізацій Росії ХІХ–ХХ ст. Ми зупинимося на середньовічних і початкових сучасних трактуваннях обраної теми.

В обговоренні Іларіона акцент зроблений на сприйнятті законності, яка постає в декількох вимірах: в якості божественної — вказаної Богом Ізраїлю й сприйнятої Мойсеєм у вигляді «Закону на скрижалях», і людської — у вигляді княжого припису. У розповіді про правління князя-хрестителя Володимира повідомляється, що будучи «єдинодержцем» землі Руської, яка в його час і його зусиллями стала «відома й чутна всіма чотирма кінцями землі», князь «землю свою пас правдою, мужністю й сенсом» [8, с. 75], тобто управляв нею за допомогою законів, що підкріплювалися силою й розумом і були в той період своєрідним уособленням справедливості у справах і турботах княжого управління. Надалі слово «правда» наповнюватиметься багатьма додатковими й почасти новими значеннями. Крім позначення людського закону («Руська правда»)

вона вживатиметься для позначення суду, а також низки інших подібних за коренем слів і термінів, у тому числі справедливості, правильності, праведності. Так, в одному з послань оптинського старця Зиновія Отенського, яке відноситься до початку 30-х рр. XVI ст., слово «правда» вже зближується за значенням зі словом «справедливість» [9, с. 66].

Більш визначено виглядає трактування слова «неправда» як синоніму слова «несправедливість». І. Тимофеев, сучасник і несподівано адекватний коментатор політичних подій Смутного часу, описуючи характерні політичні події й тенденції сучасності, атестує їх як результат багаторічних порушень «законного порядку в усьому» [10, с. 133].

Найбільш вичерпний перелік причин лих, які випали на долю країни, міститься в анонімному публіцистичному документі під назвою «Плач про положення та остаточне руйнування Московської держави» (1612). У ньому, зокрема, зазначається, що всі лиха були покаранням за беззаконня та інші злі справи, про які «плачевно говорять пророки» у біблійних текстах. «...Зникли побожні з лица землі, бо правда в людях збідніла й запанувала неправда, і всіляка злість і ненависть до братів своїх множилася, бо збідніли доброта й оголилася злоба, і покрилися ми брехнею... Ось від чого впала велична Росія» [11, с. 221].

Найбільш багатоаспектним, хоча й тенденційним, коментарем руської політичної та законодавчої практики часів царя Олексія Михайловича став трактат Ю. Крижанича «Бесіда про політику», в якому він, зокрема, розглянув дилему між праведною королівською владою й тиранією. «Праведна королівська влада перетворюється на тиранію не так через люте катування, як через грабіжницькі закони. Бо будь-який король може бути тираном і без грабіжницьких законів, утім, державний лад буде нетиранічним, справедливим правлінням. А при грабіжницьких законах не може бути того, щоб правління не було тиранічним і король не був тираном. Тобто якщо будь-який король найбагатших людей без (усякої їх) провини відкрито грабує й сильних вбиває, але не підриває благих народних законів, то, хоча сам король — лиходій, людодерець і тиран, однак державний устрій не змінюється й не виникає тиранії, після смерті цього тирана знову наступить благо правління. Проте якщо будь-який король установить грабіжницькі, людодерські закони й введе несправедливі податі, торговельні мита, відкупи, кабаки й мерзенні побори, то й сам він буде тираном» [12, с. 308–310, с. 340–345, с. 410–414, с. 433–447].

Найбільше використання модифікацій дихотомії правди і неправди спостерігається у трактаті І. Посошкова «Книга про злидні та багатство» (1724). Головним своїм завданням автор вважає пошуки шляхів і засобів «для винищення великої та малої неправди й несправностей і насадження прямої правди й правостей». Крім справ торговельних, військових і судових він уперше обговорює тему справедливості в існуючому ставленні влади та панів до закріпаченого селянства. Убогість селянського життя свого часу він пов'язує з «нерозглядом правителів і панським насильством», а також із селянською «неписьменністю й беззаступністю», що дає можливість пану «стригти селянина, як вівцю, догола». У главі про правосуддя міститься характерне уточнення щодо вживання поняття «правда» і близьких за значенням понять. «Бог правда, правду він і любить. І якщо хто захоче Богу вгодити, то личить йому в усякій справі правду творити.

Найпаче всіх чинів належить суддям правду берегти не тільки в одних справах, а й у словах брехливо нічого не говорити, але що пристойно до правди, то й говорити, а брехливих слів суддя ніколи б не говорив...» [13, с. 162].

Доба Просвітництва вносить нові акценти в обговорення справедливості й законності — на перший план виходить несправедливість посадова, зокрема судова, хабарництво, станова приниженість і несвобода поневоленого селянства. Усі ці несправедливості турбують уяву не лише освічених реформаторів на троні й біля трону, а й освічених консерваторів. Так, за свідченням відомого представника цього історичного періоду князя М. Щербатова, закріпачені селяни живуть «радіше як тварини, а не як люди», законодавці більше стурбовані «власним прибутком», а суддівські посади зайняті злодіями-хабарниками, що стали «злонравними чиновниками», які не оберігають, а «продають правосуддя». виправлення зіпсованих звичаїв і установ князь вбачає в конституційній монархії англійського зразка, яка змогла б «берегти життя, честь, маєток і спокій своїх громадян». На шляху до такого ладу необхідно, на думку М. Щербатова, прийняти для Росії нову «Книгу законів», при створенні якої законодавцям необхідно буде краще пізнати та врахувати особливості свого народу, «найдавніші закони» й «головні встановлення своєї країни», а також досвід інших країн, не забуваючи при цьому, що благополуччя народу забезпечується благими законами, а «погані роблять йому нещастя» [14; 10, с. 179–181].

Найоригінальнішим інтерпретатором розглянутої теми у другій половині XVIII ст. став Я. Козельський, який у своїх «Філософських пропозиціях» (1768) з позицій прихильника просвіченої монархії сформулював низку важливих політичних і законодавчих положень філософсько-правового характеру. Філософію права він іменує «філософією моральною», що складається з юриспруденції й політики, де юриспруденція відає «всіма можливими правами, або правостями». Таким чином, право і правість (справедливість) для нього є тотожними конструкціями. Справедливість у нього визначається як щось бажане й таке, що виводиться з міркувань (що є близьким до сучасного соціально-психологічного трактування права як очікування — Н. Луман та ін.) Право у такому сприйнятті постає як загальне право (загальне очікування), яке поділяється на багато особливих — на право природне, всесвітнє (воно ж право народів), право цивільне та інші особливі права, які повністю не збігаються із загальним правом у зазначеному раніше сенсі. Від різних прав, як гілки від коріння, походити мають різні закони: наприклад, від божественного права — божественні закони, від природного — природні тощо. Таким чином, право і закон мають різний зміст і призначення. На цьому Я. Козельський акцентує увагу в такому твердженні: «Юриспруденція є знанням усіх можливих прав, або правостей, і філософи називають знання уживаних у світі законів юриспруденцією несправедливо, а краще таке знання називати легіспруденцією, тобто знанням законів, а не юриспруденцією, тобто знанням прав. Закони різняться від прав, тому що закони, хоча здебільшого засновані на справедливості, втім, деякі з них засновані на несправедливості; наприклад, закон, який дозволяє бранця продати, купити, зробити рабом і утримувати його свавільно, є закон, хоча й не заснований на жодному праві, на жодній справедливості; навпаки, право, яке б воно не було, тільки би право, а не криво, не може своєю суттю

мати в собі жодної несправедливості» [15, с. 352–388]. Таким чином, право і закон не одне й те ж, правознавство слід відрізнити від законознавства, крім трьох правових і законознавчих традицій — природно-правової, цивільно-правової (цивілістичної в широкому й найдавнішому своєму розумінні, іменованої нині юридичним позитивізмом, що викликає сумніви внаслідок приблизності й у цьому сенсі неточності словника), та міжнародно-правової — варто, ймовірно за все, відокремлювати якусь синтезуючу галузь знань про право. Цю галузь уявлень про право як утіленої справедливості й водночас як форми відповідного застосування цих знань і очікувань Я. Козельський іменував загальним правом. Нам же її доречно називати загальнопорядковним правом, маючи на увазі насамперед правові (справедливі) звичаї та закони, де не останнє місце належить праву конституційному, тобто тому ж загальнопорядковному праву, тільки у більш усиченому сенсі. Для новітньої історії права актуальною виглядає теза філософа про те, що несправедливий закон не є і не може вважатися правом. Від цієї думки дуже близько до кантівської конструкції правового закону або до новітніх сучасних конструкцій справедливої держави й справедливого права (О. Гюфе [16] та ін.)

Важливий та істотний аспект обговорюваної нами теми складає трактування ототожнення справедливості і права, яку свого часу запропонував Л. Петражицький і про яку нагадала нещодавно Є. Тимошина [17]. Справедливість, на думку творця психологічної теорії права, становить сутність офіційного (позитивного) й водночас інтуїтивного права. Аргументуючи ототожнення справедливості з інтуїтивним правом, Л. Петражицький стверджує, що в емоціях справедливості «ми маємо справу з судженнями не про те, що належить за законами тощо, а про те, що кому по “совісті”, за нашим самостійним, незалежним від зовнішніх авторитетів переконанням належить, має бути надане тощо» [18, с. 404].

На думку Є. Тимошиної, справедливість за Л. Петражицьким являє собою автономне етичне переживання імперативно-атрибутивного типу, інакше кажучи — *інтуїтивне право*, яке протиставляється позитивному праву як *гетерономної* імперативно-атрибутивної емоції, спричиненої у психіці суб'єкта різними нормативними фактами. Сферою дії справедливості є *distributio bonorum et malorum*, тобто «галузь наділення благами й заподіяння зол, розподілу благ і зол», в якій інтуїтивне право співіснує з позитивним [17; 18, с. 413].

Цікавим продовженням тлумачення справедливості є обговорення етимології та вживання слова «правда» у працях сучасних теоретиків права. Так, на думку К. Арановського, правда в російському середовищі є чи не «основною цінністю», яку автор зараховує до розряду світоглядних цінностей. «Поняття правди не цілком піддається визначенню у словесних описах. Вони не можуть відтворювати чуттєве ставлення до цінностей... Правда залишається цінністю, яка доступна інтуїції й не цілком відкрита раціональному судженню... Коли б її оголосили з'ясованою й утілили у принципах і правилах, це просто означало б редукцію, зведення правди до форм, що заперечують її сутність. Разом з тим, брак можливостей словесно висловити правду зовсім не позбавляє її мотиваційної сили... Як цінність правда становить мету, створює ідеали, здатна керувати судженнями й спрямовувати поведінку. Це й дозволяє правді втручатися у

царину державного права. Переживання правди здійснюється за допомогою інтуїції. Відчуття правди дають інтуїтивні стани, в яких людина відчуває згоду зі світом і з собою, душевну визначеність. Без них, навпаки, він залишається у неспокої, навіть не маючи очевидних пояснень такій тривозі» [19, с. 421–424].

Звичайно, орієнтації на законність і справедливість як такі можуть бути присутні в найрізноманітніших суспільствах і епохах. Проте слід враховувати, що на перший погляд одні й ті ж прояви законності, справедливості, а також моральних дій насправді не цілком одні й ті ж і до того ж не завжди мають однакові позначення. Тому ґрунтовне обговорення цих явищ і процесів не завжди можна проводити з іншою термінологічною назвою або смисловим призначенням, ніж тим, яке воно мало у свій час і в ужитку певного народу чи держави.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Сперанский М. М.* Руководство к познанию законов. — СПб., 2002.
2. *Антология мировой правовой мысли* : в 5 т. — М., 1999. — Т. 1.
3. *Исаев М. А.* Толковый словарь древнерусских юридических терминов. — М., 2001.
4. *Краткий церковно-богословский словарь для толкового чтения книг, уяснения смысла богослужения и обрядов православной церкви.* — М., 1997.
5. *Хабермас Ю.* Проблема легитимации позднего капитализма / пер. с нем. Л. Воропай. — М., 2010.
6. *Франк С. Л.* Духовные основы общества. — М., 1990.
7. *Джентиле Ф.* О роли философии права в изучении юриспруденции в Италии // Государство и право. — 1995. — № 1.
8. *Иларион.* Слово о Законе и Благодати. — М., 1994.
9. *Отенский З.* Посланная грамотка от старца Зиновия Отенского монастыря ис пустыни к государеву Великому князю диаку Якову Шишкину // Исаев И. А., Золотухина Н. М. История политических и правовых учений России : хрестоматия. — М., 2003.
10. *Исаев И. А., Золотухина Н. М.* История политических и правовых учений России : хрестоматия. — М., 2003.
11. *Плач о пленении и конечном разорении Московского государства* // Антология мировой правовой мысли : в 5 т. — М., 1999. — Т. IV.
12. *Крижанич Ю.* Политика. — М., 1997.
13. *Посошков И. Т.* Книга о скудости и богатстве // Исаев И. А., Золотухина Н. М. История политических и правовых учений России : хрестоматия. — М., 2003.
14. *Сочинения князя М. М. Щербатова* : в 2 т. — СПб., 1896. — Т. 1. Политические сочинения.
15. *Философские предложения, сочиненные надворным советником и правительствующего Сенат секретарем Яковом Козельским в Санкт-Петербурге 1768 года* // Юридические произведения прогрессивных русских мыслителей. — М., 1959.
16. *Хёффе О.* Политика. Право. Справедливость: основоположения критической философии права и государства / пер. с нем. Вл. С. Малахова при участии Е. В. Малаховой. — М., 1994.
17. *Тимошина Е. В.* Право как справедливость: концепция интуитивного права в школе Л. И. Петражицкого // Правоведение. — 2010. — № 6. — С. 179–195.
18. *Петражицкий Л. И.* Теория и политика права : избр. тр. / науч. ред. Е. В. Тимошина. — СПб., 2010.
19. *Арановский К. Г.* Конституционная традиция в российской среде. — СПб., 2003.

Графський В. Г. Законність і справедливість як сталі ціннісні очікування та орієнтири в історії законодавства і правознавства

Анотація. У статті запропоновано думку про те, що законність і справедливість є найбільш сталими ціннісними орієнтирами історії законодавства, правознавства і політичної думки багатьох народів і країн Заходу, Сходу і Росії протягом усієї історії від давнини до сьогодення.

Ключові слова: закон, законність, право, справедливість, історія, законодавство, легіспруденція, політична думка, реформа, революція.

Графский В. Г. Законность и справедливость как устойчивые ценностные ожидания и ориентиры в истории законодательства и законоведения

Аннотация. В статье предложено мысль о том, что законность и справедливость являются наиболее устойчивыми ценностными ориентирами истории законодательства, законоведения и политической мысли многих народов и стран Запада, Востока и России на всем протяжении истории от древности до наших дней.

Ключевые слова: закон, законность, право, справедливость, история, законодательство, легиспруденция, политическая мысль, реформа, революция.

Grafskyi V. Legality and Justice as Constant Value Expectations and Orientations in the History of Legislation and Jurisprudence

Summary. In the article it is affirmed that legality and justice are the steadiest valuable orientations in the history of the legislation, jurisprudence and political thought of many people and the countries of the West, the East and Russia during all extent of history from an antiquity up to present times.

Key words: the law, legality, the right, justice, history, the legislation, jurisprudence, political thought, reform, revolution.